

ВЛАДОС, 2007. – 301 с.

6. Пісоцька Л.С. Історичний аспект управління розвитком дошкільної освіти в Україні (кінець XIX - поч. XX ст.) / Л.С. Пісоцька. – Дошкільна освіта. – № 3 (5). – 2004. – С 24-26.
7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. / Т.І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
8. Розенгарт-Пупко Г.Л. Формирование речи у детей раннего возраста/ Г.Л. Розенгарт-Пупко – М. : АПН РСФСР, 1963. – 124 с.
9. Теплюк С.Н. Актуальные проблемы развития и воспитания детей от рождения до трех лет/ С.Н. Теплюк // Пособие для педагогов дошкольных учреждений. – М.: МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2010. – 144 с.

In the article socialpedagogical looks are examined and analysed to the problem of speech development of children of early age in the pedagogical systems of the past.

Keywords: language, speech, development of speech, children of early age, speech communication.

Отримано 19.9.2013

УДК 376

М.К. Шеремет

ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АНАЛІЗАТОРНИХ СИСТЕМ

Стаття присвячена висвітленню проблеми взаємодії аналізаторів у процесі формування вищих психічних функцій.

Ключові слова: аналізатори, вищі психічні функції, мовлення, діти, порушеннями мовлення.

Статья освещает проблемы взаимодействия анализаторов в процессе формирования высших психических функций.

Ключевые слова: анализаторы, высшие психические функции, речь, дети, нарушения речи.

Л.С. Виготський вперше висунув положення про провідну роль навчання і виховання у психічному розвитку дитини. У наш час це положення знайшло свій подальший розвиток і підтвердження в

нейрофізіологічних дослідженнях. Встановлено, що чим інтенсивніший і різноманітніший потік інформації поступає у мозок дитини, тим швидше відбувається функціональне і анатомічне дозрівання центральної нервової системи (П.К. Анохін, Л.О. Бадалян, Г.Р. Новікова та інші).

Говорячи про засвоєння дитиною знакової системи мови, Л.С.Виготський підкреслював, що спочатку дитина оволодіває зовнішньою структурою мови, тобто звуковою. Вчені характеризують звукові одиниці мови з точки зору утворення звука (це артикуляційні властивості мови), звучання (акустичні властивості) і сприймання (перцептивні якості). Всі ці одиниці взаємопов'язані.

Дитина виконує значну роботу, опановуючи фонологічні засоби мови. Для засвоєння окремих звуків мовлення їй необхідний певний відповідний відрізок часу. Фонологічні спостереження дітей над артикуляцією створюють основу не лише для формування мовленнєвого слуху, але й для розвитку культури усного мовлення в його вимовному аспекті. О.П.Аматьєва, Н.В.Гавриш, А.М.Богуш, Є.Ф.Соботович підкреслюють, що вивчення живого мовлення привчає дитину до спостереження над власним мовленням: розуміючи значення слова, вона пов'язує його зі звуками, які складають це слово. Звідси починається спостереження над вимовою слова, його виразністю, чергуванням і звучанням голосних і приголосних; діти починають замислюватися над роллю наголосу, значенням інтонації.

Кількість звуків, що вимовляє дитина правильно, спеціалісти пов'язують із розширенням запасу активно використовуваних слів (А.М.Богуш, М.І.Жинкін, О.С.Ушакова). До речі, класична методика навчання дошкільників читанню, розроблена Д.Б.Ельконіним і його послідовниками, заснована на дії зі звуковою стороною мови.

Навчання читанню починається з введенням дитини в звукову дійсність мови, "щоб забезпечити послідовність засвоєння граматики і пов'язаною з нею орфографією" (Л.Є.Журова). Лише правильні умови виховання і навчання дитини призводять, на думку О.М.Гвоздева, до засвоєння граматичної і звукової сторін слова.

Процес формування мовлення дитини характеризується декількома етапами. Спочатку мовлення носить ситуативний характер, але в міру того, як у ході розвитку змінюються зміст і функції мовлення, дитина в процесі навчання оволодіває формою зв'язного контекстного мовлення. Дослідження А.М.Леушиної, присвячене вивченню розвитку зв'язного мовлення у дітей дошкільного віку, розкрило особливості ситуативного мовлення молодших дошкільників: вони проявляються в різній мірі і залежать від змісту, а також від індивідуальних особливостей дитини і від того, наскільки вона знайома з літературною мовою. Спочатку мовлення дитини пов'язано з найближчою дійсністю, воно народжується з тої ситуації, в якій знаходиться дитина і цілком з цією ситуацією пов'язано. Разом з тим – це розмовне мовлення, воно спрямоване на співбесідники і висловлює прохання, бажання, питання, тобто

ситуативна форма відповідає основному змісту і призначенню.

Контекстним мовленням дитина оволодіває в процесі навчання (А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, О.С. Ушакова). У неї виробляється потреба у нових мовленнєвих засобах, у нових формах побудови – це залежить від змісту мовлення і характеру спілкування. У подальшому основний розвиток зв'язного мовлення пов'язаний з оволодінням писемним мовленням і відноситься до шкільного віку. Але важливе значення мають основи зв'язного усного мовлення, а в подальшому і підготовка до оволодіння писемним мовленням, яке закладається в дошкільному віці.

В.В. Лебединський, О.М. Шахнарович відмічають взаємозв'язок мовленнєвих умінь різного ступеня складності в такій послідовності. В ранньому дитячому періоді – ситуативні висловлювання. Зміст мовлення зрозумілий співбесіднику лише в тому випадку, якщо він знайомий із ситуацією, про яку розповідає дитина. Потім мовлення дитини стає контекстним, тобто його можна зрозуміти у певному контексті спілкування. З того моменту, коли мовлення дитини може бути потенційно поза ситуативним і поза контекстним, вважається, що дитина оволоділа мінімум мовленнєвих умінь. В подальшому при ускладненні дитячого мовлення виникає його довільність (О.О.Леонтьєв), тобто усвідомлення дитиною свого мовлення, у неї формується вміння звукового аналізу мовлення, а пізніше, при навчання граматиці рідної мови, закладаються основи вміння вільно оперувати з синтаксичними одиницями, що забезпечує можливість свідомого вибору мовних засобів.

За даними сучасної нейропсихології (А.В. Семенович), всі органи відчуттів, не дивлячись на особливу індивідуальність реагування їх на зовнішні подразники, передають інформацію до центральної нервової системи по універсальному коду, що створює умови для діяльності аналізаторів саме як єдиної функціональної системи.

Розглядаючи конкретно питання про взаємодію аналізаторів людини (В.І.Бельтюков), відомо, що між різними аналізаторами вона не однакова. Так, наприклад, порушення зору дуже мало позначається на діяльності мовнорухового аналізатора, тоді як порушення слуху значно впливає на його діяльність. Наряду зі ступенем участі одного аналізатора в роботі іншого необхідно розрізнявати і характер взаємодії, що надається. Стосовно до норми відомі такі чотири різновиди участі одного аналізатора в роботі іншого.

1. Прості випадки, коли те, що сприймається провідним органом відчуттів набуває значної контрастності ("чіткості") внаслідок притоку збудження, що йде зі сторони іншого, подразнюючого в даний момент органа відчуттів. Нічого нового, спеціально відображувального цим іншим органом відчуттів провідний орган в даний момент не сприймає. Позитивний ефект впливу не залежить від "змістовного" відношення взаємодій, що стосуються обох органів відчуттів. Вирішальне значення належить інтенсивності подібного подразника.

2. Ті випадки, коли образ об'єкта, що виник в результаті подразнення провідного органу відчуттів, заповнюється недоступними для нього компонентами, сприймаючим іншим органом, що бере участь у сприйманні. Відбувається впровадження цих компонентів в образ, що отримує ведучий орган відчуттів.

3. Якщо робота співучасного органу відчуттів призводить не до впровадження відображуваних компонентів в образ, що отримує провідний орган, а до удосконалення аналізу того компонента, який відображається останнім. У випадках найкраще членування об'єкта виникає завдяки тому, що деякі його частини впливають не тільки на провідний, але й на співучасний з ним аналізатор. Так звуки, які утворює об'єкт допомагають його зоровому аналізу, особливо ділянкам, що звучать. Ще більш значну допомогу надає акустичному образу зір: зорові образи співаючої людини, собаки, що лає, граючого оркестру, аналізуються інакше завдяки участі слуху.

4. До четвертого варіанту участі одного аналізатора в роботі іншого відноситься ті випадки, коли два органи відчуттів отримують від об'єкта зразки, що відображають одну й ту ж "сторону" об'єкта. Наприклад, форма предмета може бути сприйнята зором і дотиком.

Стосовно до патології, як вважає В.І.Бельтюков, взаємодія аналізаторів набуває своєрідні, специфічні форми. Особливо характерно при цьому, що при порушенні того чи іншого аналізатора його функцію в основному беруть на себе інші органи відчуттів, неадекватні для подразників порушеного аналізатора. Так, наприклад, у випадку пізньої тотальної глухоти при сприйманні усного мовлення функцію слухового аналізатора бере на себе зоровий. Правда, для сприймання усного мовлення з допомогою зору необхідне спеціальне навчання. Крім того, хоча зоровий аналізатор і бере на себе функцію слухового, його особиста функція сама по собі виявляється недостатньою для прийому мовленнєвої інформації. Зоровому аналізатору в даному випадку "допомагає" мовноруховий аналізатор того, хто сприймає. У випадку неповного порушення слуху функція зорового аналізатора у процесі сприймання мовлення поєднується із залишковою функцією слухового. Міра участі вказаних аналізаторів при спільній діяльності знаходиться в залежності від ступеня порушення слуху: провідний і співучасний аналізатор можуть мінятися місцями. Останній може мати місце навіть при наявності одного і того ступеня порушення слуху в залежності від конкретних умов сприймання усного мовлення. Для цього, у деяких випадках, достатньо змінити гучність мовлення або відстані до співбесідника, що сприймає мовлення.

Таким чином, у випадках патології взаємодія аналізаторів приймає більш складні форми, ніж це спостерігається в нормі: одні аналізатори передають свою функцію іншим, утворюються нові зв'язки між аналізаторами, які для норми не є характерними, провідний і співучасний аналізатори міняються місцями в залежності від ступеня

порушення, а також від конкретних умов їх діяльності.

Проблема взаємодії аналізаторів, яка застосовується і до норми, і особливо до патології, досить широка, складна і багатоманітна. Про широту проблеми свідчить хоча б те, що вона так або інакше стосується усіх видів діяльності людини. Головну складність і в той же час значимість проблема взаємодії аналізаторів набуває в процесі формування вищих психічних функцій людини: мовлення і мислення, те, що необхідно при будь-якій патології. Багатоманітність проблеми пов'язана з тим, що формування, зокрема, цих функцій може розглядатися у різних напрямках: фізіологічному, психологічному, генетичному, лінгвістичному, педагогічному.

Розглядаючи педагогічний аспект взаємодії аналізаторів при організації реабілітаційних заходів для дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення, М.О. Поваляєва вважає за необхідне реалізувати наступні ідеї:

- 1) індивідуалізація корекційно-розвивальної діяльності;
- 2) врахування компенсаторних і потенційних можливостей дитини;
- 3) інтеграція методів корекційно-розвивального навчання, зусиль і можливостей батьків, педагогів і лікарів;
- 4) особистісно-орієнтована взаємодія спеціалістів на інтегративній основі.

Модель корекційно-розвивальної діяльності дитини повинна бути цілісною системою, що включає діагностичний, профілактичний, корекційно-розвивальний аспекти, які забезпечують високий, надійний рівень мовленнєвого, інтелектуального, психічного розвитку дитини. Зміст корекційно-розвивальної діяльності має будуватися з урахуванням провідних блоків мовленнєвого розвитку – фонетики, лексики, граматики, зв'язного мовлення – і забезпечувати інтеграцію мовленнєвого, пізнавального, екологічного, художньо-естетичного розвитку дитини. Реалізація цієї установки може здійснюватися з гнучким застосуванням традиційних і нетрадиційних засобів розвитку: лялько – і казко терапії, кінезіотерапії (лікування рухом), кінесіології мозку, психогімнастики, артикуляційної, пальчикової і дихальної гімнастики, точкового сегментарного масажу, релаксації, фізіо-, фіто-, аромо-, хромо-, музикотерапії, логопедичної ритміки, арт-терапії, що нині дуже широко використовується і досліджується.

В Україні, в наш час широко використовуються різні види корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми з порушеннями різних аналізаторів, у тому числі і розвитку вищих психічних функцій, оскільки будь-яке порушення у психофізичному і мовленнєвому розвитку негативно впливає на афективну сферу дитини. Арт-терапія – це корекція мовленнєвих, психосоматичних, психоемоційних процесів і відхилень в особистісному розвитку за рахунок різних видів мистецтва: імаготерапії (корекції і розвитку з допомогою образів і театралізації); вокалотерапії; музикотерапії; ізотерапії; бібліотерапії, казкотерапії; кінезотерапії, тобто корекції рухом

(Н.В.Водолага, М.О.Поваляєва та ін.).

Використання у корекційно-реабілітаційній роботі з дітьми різних видів терапії, які є цікавими та незвичними, позитивно впливає на психологічний, фізичний, емоційний стан дитини, стимулює роботу порушених аналізаторів, а отже сприяє психофізичному та мовленнєвому розвитку.

Список використаних джерел

1. Бельтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процес се восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии) / В.И. Бельтюков. – М.: Педагогіка, 1977. – 176 с.
2. Выготский Л.С. Собр. соч. Т.4. – М.: Педагогіка, 1994. – 400 с.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А.Леонтьев. – М.: Просвещение, 1975. – 214 с.
4. Павлов И.П. Полное собрание трудов / И.П.Павлов. – М., Л., 1951. – т. 3, кн.2. – С.215.
5. Шеремет М.К. Особливості формування вищої форми передачі інформації// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – № 18. – С. 291-293.

The article reveals the issues of interaction between analysers in the process of development of higher mental functions.

Keywords: analysers, higher mental functions, speech, children, speech disorders.

Отримано 19.9.2013

УДК 37.018.1-056.264

Е.В. Шереметьєва

ОБЩЕНИЕ РОДИТЕЛЕЙ С ДЕТЬМИ ТРЕТЬЕГО ГОДА ЖИЗНИ, ИМЕЮЩИМИ ОТКЛОНЕНИЯ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

У статті викладені основні результати експериментального вивчення комунікації близьких дорослих з дітьми раннього віку з відхиленнями в оволодінні мовою. Представлені основні варіанти комунікативних стосунків батьків з дитиною, що призводять до порушень формування усного мовлення.